STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 11391

EYGNS

Mordecai Kroshnitz

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

מרדכי קראָשניץ

אייגנס

חיפה

תשכ"ד - 1963

פארלאג „אייגנס" — חיפה, ת. ד. 4267

גערדוקט: „המדפיס החדש", חיפה, רח׳ הרצל 92

א י י ג נ ס

מיניאטורן און בילדער

צייט און מענטש...

די צייט לויפט שנעל אוועק און פארשווינדט ווי א חלום.

פלאטערט ארום א טאג, א צעשפילטער ליכטיקער טאג, צעהוידעט זיך אויף זון־שטראַלן, צעטרילעט זיך מיט פייגל־געזאנג און פארשווינדט מיט דער זון־שקיעה.

אוועק אזא טאג איז אוועק א שטיק פרייד: ס׳איז א פארלארענער גליק וואס דו וועסט אים צוריק נישט געפינען.

דער נעכטיקער טאג איז דער חלום פון דיין מארגן און אויך דער מארגן וועט פארשווינדן ווי דער נעכטיקער טאג.

פלאטערט ארום דער מענטש צווישן נעכטן און מארגן. לעבט מיט זכרונות פונעם נעכטן, האפט אויף דעם מארגן, כדי צו דערמאנען דעם היינט, וואס איז שוין אויך געווארן א נעכטן.

דער כרמל אין קאיאר

ס׳טאגט. די נאכט פינצטערניש הייבט אָן געלאסן אפטרעטן, אייננקארטשען זיך, קלענער ווערן. אויף איר ארט קומט אָן א קרעמיקע ליכטיקייט. דער שפיץ כרמל הייבט זיך אָן ארויסשיילן פון דער פינצטערניש. צוערשט ווערט באלויכטן א קארליקעוואטער אליון־בוים: ער שטייט געבויגן ווי אַן אלטער זיידע, וואס האט זיך אויפגעכאפט פונעם נאכטיקן שלאף און צעקעמט מיט פינגער די בריִיטע, צעקנוידערטע באָרד — אזוי באוועגן זיך אויפן ווינטל די צעבלעטערטע צווייגן. א ציפרעס־בוים — הויך און שלאנק, א מאיעסטעטיש געשטאלט, וואס וואקסט דערנעבן — פלאטערט אויף, צעוויגט זיך. די ליכטיקייט פויזעט לאנג־זאם בארג אראפ.

דער בארג לייכט ארויס מאיעסטעטיש פונעם חושך, וואס ליגט ביי אים צופוסנס; האסט דאס געפיל, אז אויפן בארג רוט איצט די שכינה און הייבסט

אַן צו פאַרשטיין, פאַרוואָס דער פּאַרצייטיקער, פּרימיטיווער מענטש האָט פאַרהייליקט דעם באַרג.

אַ בוים אויף די זאַמדן

אויף די פון ווינטן צעקעמטע זאַמדן ביים ים וואַקסט אַן איינזאַמער בוים. קיינער האָט אים דאָ, אויפן נישט באַוואוינטן מדבר־דיקן שטח, נישט פאַרפלאַנצט. דער ווינט האָט פון ערגעץ־וואו פאַרטראָגן אַ זוימען אַהער. דער רעגן האָט אים אָנגעטרונקען. ווייך געמאַכט; האָט ער געשלאָגן וואָרצלען אינעם זאַמד, אַ הייב געטאָן זיך, געוואָרן אַ בוים.

זומער ברענט אים די זון, טריקנט אויס זיינע זאַפטן; דער הייסער זאַמד גליט די וואָרצלען, וויל זיי אויסטריקענען, פאַרברענען. ווינטער יאָגן אַן קאַלטע ים־ווינטן, בייזע, שאַרפע, שניידיקע ווי מעסערס; בייגן אים, ברעכן די צווייגן, יאָגן אַוועק דאָס זאַמד פון זיינע וואָרצלען — ווילן אים אַרויסרייסן פון דער ערד, אומוואַלגערן און טויטן, פאַרוואַנדלען אים אין אַ שטיק האָלץ, אַן לעבן.

נאָר ער לעבט, האַלט זיך און וואַקסט. זיין שטאַם איז אויסגעבויגן ווי די פּלייצע פון אַ זקן; די צווייגן־קרוין אויף זיין קאָפּ רירט כמעט אָן די ערד; זיין קאָרע־הויט צעפּרעסן, צעלעכערט און צעאַקערט פון די ווינטן און ער — לעבט. ער האָט פון צוויי זייטן אַרויסגעלאָזט צוויי וואָרצל־צווייגן, אַריינגע־וואַקסן זיך מיט זיי טיף אינעם זאַמד, און איינגעקלאַמערט זיך אין אים ווי מיט צוויי הענט. די שטאַרקסטע ווינטן קאָנען אים פון דער ערד נישט אַרויסרייסן! ער האַלט זיך, וואַקסט און לעבט!

איז דער בוים פאַר מיר אַ סימבאָל פון דער וויטאַליטעט און לעבנס־קראַפט פון אונדזער פאָלק: אַזויפיל שטורמס האָבן אונדז געבייגן און גע־בראָכן, צעאַקערט און צעפּרעסן אונדזער קערפּער, און מיר לעבן, שלאָגן טיפע וואָרצלען, קלאַמערן זיך אינעם מדבר פון דער וועלט און לעבן, לעבן און וועלן לעבן!

„ד ג ו ן"

געווידמעט ד״ר ראובן העכט

זייט ימי בראשית האָט דער ים געקושט דאָ מיט פייכטע זאַלציקע ליפּן די פוסטריט פונעם כרמל באַרג, געשווענקט זיין שטיינערנעם ברעג, און אַ צעשוימטער פון צעכוואַליעטן גליק מיטגענומען מיט זיך צעשטויבטע קערנדלעך פון זיין באַרג.

זייַנען געקומען מענטשן, האָבן געבראַכט מאַשינען, ערד, שטיינער, און מיט כוח פאַרטריבן דעם ים פונעם ברעג; דערווייטערט אים פונעם באַרג; אַרויסגעריסן בײַ אים נאָך אַ שטיקל יבשה, וואָס טראָגט טאַקע דעם נאָמען „דער אויסגעטריקנטער שטח".

אויפֿן דאָזיקן שטח שטייט אַ בנין פֿון אייַזן און בעטאָן, אַ ריז וואָס האָט אַרייַנגעשלאָגן זייַנע פֿיס — פֿונדאַמענטן אין די טיפֿענישן פֿון דער ערד. זייַן קערפּער — גרויס און שטאַרק; זייַן קאָפּ — פֿאַריסן צום כרמל, הייבט זיך צום בלויען הימל און פֿאַרשפּרייט אַרום זיך אַ געפֿיל פֿון פֿאַרפֿונדעוועטער מאַכט.

בײַם אַנקום מיטן ים צו חיפֿה, וואַקסט אויס פֿאַר די אויגן דער בנין — אַ מאָדערנע פֿעסטונג באַצירט מיט אַ בעטאָן־קרוין, איבער וועלכער ס'וואַכט אַ טורעם און ס'רויכערט זיך שטענדיק אַ גרוי רויכל פֿון קערנער־שטויב.

— „דגון" — דער סילאָ — באַהאַלט אין זייַנע אינגעווייַדן ברויט־קערנער אויף אָנצוזעטיקן די מענטשן פֿון ישׂראל. ברויט — דער ערשטער פֿאַרלאַנג פֿון אַלע מענטשן, דער אויסדרוק פֿונעם מענטשלעכן קאַמף פֿאַר קיום; ברויט — דער ערשטער באַגריף פֿון זאַטקייט און גליק אויף דער וועלט.

ווען איך באַטראַכט דעם בנין, וואָס שטייט שטאָלץ צווישן ים און באַרג, זע איך אים ווי אַ גרויסע פֿאַראַנקערטע שיף בײַם ברעג פֿון ישׂראל, פֿון וועלכער ס'פֿליסט אַריין אין לאַנד די זאַטקייט און די שפֿע.

אין אײַגענער גאָרטן

מינען מיט ליבשאַפֿט

די זאַמדן ליגן צעגליטע אונטער דער זון. די דיונעס בערגלען זיך ביז צום ים אַוועק, און דאָס ווילדגעוויקס אויף זיי איז באַדעקט מיט מיליאַנען קלייַנע, ווייַסע מושלע־ווערים, וועלכע זייגן פֿון זיי אַרויס יעדן זאַפֿטיקן טראָפּן.

דער נייַער שיכון — עטלעכע צענדליק פּיקאַנטיקע הייַזער, וואָס זעען אויס ווי שיף־שאַכטלעך — שטייט אַ ווייַס אָפּגעקאָלכטער און זעט אויס ווי אַ פֿאַרלאָרענער אינעם זאַמדיקן מדבר: אָן אַ צוים, אָן אַ טראָטואַר, אָן אַ וועג און אָן אַ סימן פֿון גרינס אַרום.

אין געציילטע טעג האָט דער שיכון אָנגעהייבן צו פּולסירן מיט לעבן: יעדן טאָג האָבן זיך אַרייַנגעצויגן עטלעכע משפּחות; ס'האָבן זיך דערהערט קולעכלעך פֿון קינדער; מענטשן האָבן זיך געעסקט אַרום די הייַזער; מען האָט געהאָלפֿן איינער דעם אַנדערן אַרייַנטראָגן די שווערע מעבל־שטיקער, אָן עצה געגעבן ווי אַזוי זיי אייַנצושטעלן, און צוגעוואוינטשן זיך קעגנזייַטיק.

די קינדער זייַנען באַלד געוואָרן חבֿריש: געשפּילט זיך צוזאַמען אינעם זאַמד, פֿרייַלעך אַרומגעלאָפֿן, זיך אָפּטמאָל צעשלאָגן און אַוועקגעלאָפֿן מיט אַ

געוויין צו די מאמעס. אין א ווײַלע ארום זײַנען זיי צוריק געוואָרן שלום און זייערע געשרייען האבן פארפולט דעם רחבותדיקן שטח מיט לעבן און פרייד.

אין איינעם א ווארימען ווינטער־טאג האט א שווערער לאסט־אויטא זיך ארײַנגעשניטן אינעם זאמד און טרעגער האבן גענומען אויסלאָדן פעק מיט זאכן, מעבל שטיקער און כלים. דאס האט זיך ארײַנגעצויגן אין איר אייגענער וואוינונג די משפחה פון נייע עולים, יואל און מרים גאלדבערג.

אין א פאר טעג ארום, ווען די גאָלדבערגס האבן זיך שוין געהאט אײַנ־געאָרדנט אין זייער דירה, זײַנען זיי געזעסן אויף דער וועראנדע און באטראכט דעם זאמדיקן ארום:

— דו ווייסט, יואל, האט זיך מרים אפגערופן צו איר מאן, מען דארף עפּעס פארזייען אויפן שטיקל פלאץ וואס מיר האבן.

— און וואס א שטייגער וואלסטו דאָ געוואלט פארזייען? האט יואל געפרעגט מיט א סארקאסטישן שמייכל.

— איך וואלט דאָ פארזייט א ביסל ירקות, א בלימל און טאקע אויך פארפלאנצט א פאר ביימער — כ׳מיין אז ס׳וועט דאָ וואקסן! האט מרים גאנץ ערנסט געענטפערט.

יואל קוקט אָן זײַן ווײַב ווי א טאטע קוקט אָן זײַן קינד ווען ס׳רעדט וועגן זאכן וואס ס׳ווייסט נישט, און צעלאכט זיך הייך אויפן קול:

— מרים, מרים, זיי נישט קיין קינד; אויף די געזאלצענע זאמדן ווילסטו זייען א גארטן? פלאנצן ביימער? דאָ, פסקנט ער אפּ, וועט גארנישט וואקסן! ס׳איז נאר א שיינער חלום! א גארטן אינעם מדבר? — כא כא, כא!

מרים האט נישט נאכגעגעבן, זי האט באשלאסן עפּעס טאן וואס זאל אים, דעם עקשן, איבערצייגן אז זי איז גערעכט. און זי איז כמעט ווי זיכער אז דאָ וועט וואקסן. א סימן האט זי, אז אין די אלטע גאסן פון שטעטל שטייען די הײַזער באהאלטענע אינעם שאטן פון הייך־צעוואקסענע שטענדיק גרינע ביימער. אמת, די גאסן זײַנען ווייט פון ים, דער זאמד דארט איז מן־הסתם נישט אזוי געזאלצן; אויך די ים־ווינטן זײַנען דארט נישט אזעלכע שארפע, בייזע, אנרחמנותדיקע, נאר פונדעסטוועגן דארף מען פּרובירן.

פון ערגעץ־וואו האט זי געבראכט א פאר שטיקלעך שטעכעדיק דראט, ארײַנגעקלאפּט אינעם זאמד א פאר שטעקלעך, ווי ס׳איז צוגעבונדן צו זיי דעם דראט, פארצויגן עטלעכע שטריקלעך, און — זי האט דערפילט, אז דאס איז אירס! דאס הויז מיט דעם באדן איז אירס! ס׳האט איר ארומגענומען א ווארימער געפיל פון היימיש ווערן מיטן ארט, פון האבן א שטיקל פלאץ פאר אַן אייגענעם גארטן.

— שבת, ווען דו וועסט זיין פריי פון דער ארבעט, וועלן מיר פלאנצן דעם גארטן, האט מרים אנגעזאגט יואלן די בשורה; איך האב שוין צוגעגרייט זוימען און באשטעלט פרוכט־ביימעלעךביים גערטנער.

יואל האט אנגעקוקט זיין ווייב; ארייגעבליקט אין אירע ווארים־גלעטנדע אויגן, דערזען דעם גוטן שמייכל אויף איר פנים און זיין עקשנות איז אויסגערונען.

— מילא, האט ער אפגעענטפערט, מען דארף טאקע פרובירן. ווייסט דאך, אז מיין גאנץ לעבן האב איך געשטרעבט צו האבן אַן אייגן הייזל ארומגענומען מיט א גארטן, מיטביימער און בלומען, וואס מיינע אייגענע פינגער וועלן אויפ־האדעווען.

★

שבת פארטאג, מיטן זון־אויפגאנג, זיינעןביידע אויפגעשטאנען און זיך גענומען צו דער ארבעט: צעגראבן מיט רידלען דאס זאמד, צעשפרייט איבער אים מיסט, אָפגעטיילט בייטן, ארומגעלייגט זיי מיט שטיקלעך ציגל און צע־בראכענע קאכל, אויסגעטראטן צווישן די בייטן סטעזשקעס און פארפלאנצט די זוימען פון פארשיידענע גרינסן און בלומען.

יהושע דער גערטנער איז געקומען און געבראכט די ביימעלעך. ער האט אויסגעגראבן גריבעלעך, ארייגעשאטן א ביסל מיסט, פארזיכטיק ארויס־געוויקלט די פלאנצן פון די נאסע שמאטעס, אריינגעזעצט זיי אין די גריבעלעך און פארשאטן מיט זאמד.

— זאל זיין מיט הצלחה! האט ער צוגעווונטשן אוועקגייענדיק.

— מיט הצלחה און מיט גליק, האבן ביידע צעשטראלטע אפגעענטפערט.

מרים איז געבליבן שטיין און באטראכט דעם פארזייטן גארטן און האט דערפילט ווי זי ווערט באהערשט פון א מאדנעם געפיל פון פרייד און פון היימישער רו. „ס'איז דער סוף פון אונדזער וואנדער לעבן", האט א מחשבה אריינגעשעפטשעט איר אין אויער. אירע אויגן זיינען פייכט געווארן. זי האט מיט ביידע הענט ארומגעכאפט יואלן, אראפגעבייגן זיין קאפ צו אירע ליפן און גענומען אים קושן.

— משוגענע! האט זיך יואל כלומרשט צעבייזערט, שעמט זיך גארנישט פאר די שכנים! און ביידע זיינען מידע און צופרידענע ארויף אין שטוב עסן פרישטיק.

מרים מיט פייגעלען, זייער 10־יאריק מיידעלע, האבן אייפעריק אפגעהיט דעם גארטן: באוואסערט אים צו דער צייט, ארויסגעריסן דאס ווילדגראז, און פארשפרייט מיסט. עטלעכע וואכן זיינען אריבער און די זוימען האבן געשלאגן

וואַרצלען, אַריינגעוואַקסן זיך אינעם זאַמד, האָבן אָנגעהייבן אַרויסרײַסן זיך פֿון דער ערד און הייבן זיך העכער צום בלויען הימל, צו דער זון. אויך די ביימעלעך האָבן זיך אָנגענומען: אַרויסגעלאָזט צווייגעלעך און באַדעקט זיך מיט קנאָספּן און בלעטער. די געלע זאַמד־פֿאַרב האָט גענומען אָפּטרעטן און פֿרײַ מאַכן דעם פּלאַץ פֿאַר דער העל־גרינער פֿאַרב פֿון יונגע געוויקסן.

*

דער גאָרטן גרינט און בליט אַ גאַנץ קיילעכדיק יאָר: ס׳וואַקסן אין אים קאַלירטע ציניעס (ציניות) — בלומען מיט גרויסע שווערע קעפּ, אָנגעהויפֿטע פֿון קליינע בלעטעלעך ווי אויסגעאַרבעט פֿון וואַטע; גלאַדיאָלעס הייבן זיך אַריס־טאָקראַטיש שטאָלץ אין דער הייך, באַוואַכטע פֿון באַשפּיזטע שומרים; רויזן, שטעכיקע, נישט קיין צוטריטלעכע, לאָזן אַראָפּ פֿאַרשעמטע זייערע ליפּעלעך און גיבן אַרויס פֿון זיך אַ פּערפֿומען אַראָמאַט; די נעגעלעך, ווי האַרציקע יידישע מאַמעס מיט קופּקעוואַטע קעפּ, וויקלען אַרום זיך די קינדערלעך זייערע, מיט שלאַנקע גופֿימלעך און שיינע קעפּעלעך האַלטן זיי זיך בײַ דער מאַמעס פֿאַרטוך און גייען מיט איר צוזאַמען אין בלומענטאָפּ־גלות. אין אַ שאָטנדיק ווינקל, באַ־האַלטענע פֿון אַ פֿרעמדן בליק, ליבן זיך צוגעטוליעטע איינס צום אַנדערן „אַמנון און תמר״, צאַרטע בלימעלעך מיט געפֿאַרבטע בעקעלעך וואָס בעטן זיך: „טשעפּעט אונדז נישט, לאָזט אונדז צורו.״ די כריזאַנטעמעס זײַנען הייכע מיט געבויגענע פּלייצעס און געקרײַזלטע קעפּ — זיי קומען אויף גאַנצע משפּחות און אַזוי אויך שטאַרבן זיי אָפּ.

אויך די ירקות זײַנען רײַך אין פֿאַרבן און דערפֿרייען דאָס אויג: פּיאַלעטענע חצילים, יוסטע, בייכיקע, רוען אויף ברייטע בלעטער ווי אויף ליגשטולן; געלע פֿעפֿערלעך טאַנצן אין אַ קאַראַהאָד אַרום זייער מאַמען, און טונקל־גרינע סאַלאַט קעפּ — אַלטע באַבעס — זיצן אויף דער גאָרטן־פּריזבע און וואַרעמען זייערע צעקנייטשטע גופֿים אויף דער זון. אין שכנות פֿון זיי, גראָבן זיך אין דער ערד טונקל־באָרדאָ בוריקעס, און ראָזעווע רעטעכלעך זיצן אויף די בייטן און וואַרטן מען זאָל זיי אַראָפּנעמען, כל־זמן די זאַפֿטן לעבן נאָך אין זיי.

די ביימער האָבן זיך צעוואַקסן — הייכע און ברייטע, מיט קעפּ באַקראַנצטע אין אַ געפֿלעכט פֿון צווייגן און בלעטער, דורך וועלכע די זון קאָן קוים אַדורכ־גליטשן אַ שטראַל און אים אַראָפּלאָזן אַ מידן אויף אַ בלעטל פֿון אַ צעעפֿנטער רויז.

מיטנטאָג, ווען די זון — אַן איבערגעקערטער טאָפּ מיט צעגליטן פֿײַער — הענגט אינמיטן הימל און וואַרפֿט אַראָפּ אויף אונטן גליאיקע קוילן־שטראַלן, ווערט דער גאָרטן פֿאַרחלשט, ווי אָן לעבן. אָבער פֿאַרנאַכט, ווען די זון פֿאַרשווינדט,

צעיאגן זיך אין א קרייז די וואסער־וואַרפער וועלכע ווארפן ארויס פון זיך א קילן־מחיה׳דיקן שטראם און מונטערן אויף דעם גארטן פון זיין חלשות.

*

יואל האט ליב געקראגן זיין גארטן און שטאלצירט מיט אים: — זעט, האט ער ליב צו ווייזן זיינע געסט דעם גארטן, דא איז געווען א מדבר. ווען דער זאמד פלעגט ליגן א צעגליטער אונטער דער זון, האט מען נישט געקאנט קוקן אויף אים, אזוי האט ער פארבלענדט די אויגן. און איצט, אדרבה, קוקט אַן דעם גארטן מיינעם, זעט ווי שיין ער איז!

ער האט אפילו געשאפן א גארטן־פילאזאפיע: — א גארטן, זאגט ער, איז ווי א קינד.אז דו היטסט אים אפ, דערלאנגסט אים צו דער צייט עסן און טרינקען, רייניקסט אים ארום, וואקסט ער, בליט און גיט פרוכט. ער האט אויך ליב צו באווייזן זיך מיט זיין קענטשאפט אין גערטנעריי און בארימט זיך: — אזא גארטן צו האדעווען דארף מען וויסן ווי אזוי!

מיטן אויפגיין און וואקסן אין גארטן, וואקסט אין אים די פרייד. ווי א קוואליק וואסערל ריזלט די פרייד טיף, טיף אין זיין הארצן. אזא טבע האט זי די ערד ווען דו באארבעטסט איר — קריגסט זי ליב פאר איר דאנקבארקייט.

*

שבת פארטאג כאפט זיך יואל אויף פון שלאף און נעמט זיך אנטאן.

— שלאף יואל, ס׳איז נאך זייער פרי, בעט זיך מרים ביי איר מאן.

— איך מוז גיין אין גארטן, ענטפערט ער רייבנדיק די פארשלאפענע אויגן. באלד טאקע איז ער שוין אונטן, אין גארטן, א געבויגענער ביים אויס־רייסן די ווילדגראזן, ביים צעשפרייטן מיט די פינגער דאס מיסט, באוואסערן די ביימער, אדער גאר, ביים אויפגראבן די ערד כדי די ווארצלען זאלן האבן מער לופט.

ער באמערקט נישט ווי אזוי דער זייגער רוקט זיך פאראויס, די שעה׳ן גייען אוועק. דער שווייס רינט אים איבערן קערפער, בייסט אין די אויגן. די ברילן זיינע גליטשן זיך אים אראפ ווען ער בייגט איין זיין הייכן ביניקן קערפער. אויף די פליגן בייסן זשלידנע, אבער ער פילט זיי נישט זייענדיק ארייגעטאן אין דער ארבעט. דער רוקן טוט וויי, די פינגער זיינען געווארן שווארץ און פארגרעבט, נאר דער מוח און די נערוון זיינען אויסגערוט און אנטשפאנט פון א גאנצער וואך אנגעשטרענגטער ביורא־ארבעט.

— יואל! יואל! רופט מרים דורכן אפענעם פענצטער, — קום ארויף עסן! די קינדער ווארטן מיטן פרישטיק.

ער ענטפערט נישט, איז אפילו בייז וואס זי שטערט אים פונקט דעמאלט ווען ער באטראכט א קראנק צווייגל פון א בוים און שלאגט זיך מיט דער דעה — צי ער זאל דאס לאזן וואקסן, אדער גאר אראפשניידן. און אז זי רופט אים א צווייטן מאל, ענטפערט ער צוריק:

— עסט אליין! איך האב איצט נישט קיין צייט!

ערשט ארום אזייגער צוועלף, ווען די זון צעגליט זיך, בריט אנרחמנותדיק און דער שווייס ווערט אפגעזעצט אויפן לייב מיט שטיקלעך זאלץ, קומט ער אריין אין שטוב, באדט זיך אפ אונטערן קאלטן דוש, און זעצט זיך א צופרידענער צום טיש עסן פרישטיק.

★

אין א פארנאכט, ווען די שקיעה שטראלן פון דער זון גליען ראז אויף די וואלקנדלעך וואס בלאנדזשען ארום איינזאמע אינעם בלויען הימל, שטייען יואל און מרים אויפן באלקאן פון זייער הויז און באטראכטן דעם צעבליטן גארטן און די קינדערלעך וועלכע שפילן זיך אויפן גראז.

ווי מען מאכט פלאטערן א טשאטע טויבן מיטן עפענען זייער טויבנשלאק, אזוי עפענעןביידע אויף אין זייערע געדאנקען די זכרונות פון דער גאר נאענטער פארגאנגענהייט, טראגן זיך אריבער צו די שווערע איבערלעבטע מלחמה־יארן, צו זייער לאנגן וואנדער־וועג פונעם ברענענדיקן ווארשע ארויס, ביז צו די טיפעניש פון רוסלאנד, וואו זיי האבן זיך ארומגעוואלגערט הונגעריקע און היימלאזע.

מרים טוליעט זיך צו איר מאנס ברייטער שטארקער פלייצע, קושט אים אין ברוין־אפגעברענטן האלדז און מורמלט צו אים:

— מיין ליבינקער! איך בין אזוי גליקלעך, אזוי גליקלעך! זאל כאטש אונדזער גליק נישט פארשטערט ווערן!

גרויס איז אין דעם מאמענט יואלס פרייד און גליק. ער פילט דאס פולע גליק פון זיין פאמיליע־לעבן, פון האבן אזא ווייב ווי זיין מרים איז — א גוטע און הארציקע, א צעזונגענע און פריילעכע; פון האבן אזעלכע שטילע, איידעלע און גוט־דערצויגענע קינדער ווי ער האט, און אויך דאס גליק פון אנזעטיקן דאס אויג מיט דער שיינקייט פון זיין גארטן — מיט דעם אייביקן וואונדער פון געבורט, פארוועלקן און ווידערגעבורט אין דער נאטור.

חיפהער יידישע שרייבער

א: דוד ראָדין

דוד ראָדין (אלי לעווין) איז קודם כל באקאנט ווי א שרייבער פאר קינדער און שול־יוגנט. זיינע מעשהלעך, לידער און דערציילונגען פון דעם זשאנר זיינען שפּילעוודיקע, באחנטע מיט טויזנטער חנען און שטיפעריש, טאקע אזוי ווי דאָס זיינען די קינדער אליין. זיי אָטעמען מיט אוממיטלבארקייט, נישט געקינסטלטער פאנטאסטישקייט, מיט אויפריכטיקן טאָן און פּשוטן אינ־האלט. און נישט צופעליק זיינען א טייל פון זיינע לידער אריינגענומען געוואָרן אין לערן־ביכער און זיינען אריין אין געזאנג־רעפערטואר פונעם יידישן שול־וועזן אין אמעריקע.

קינדער־ליטעראטור, מער נאָך ווי ליטעראטור פאר דערוואקסענע, דאַרף זיין באלערעוודיק. דאָס קינד דאַרף פון דאָס געלייענטע לערנען צו פארשטיין די וועלט, צו אונטערשיידן פון דאָס שלעכטע ביז דאָס גוטע, צו דערקענען און ליב באקומען דאס שיינע, פיינט קריגן דאס מיאוסע. דער פּעדאגאָגיש־דערציערישער ווערט פון קינדער־ליטעראטור באשטייט טאקע אין דעם וואָס דאָס קינד לערנט פון דאָס געלייענטע און נעמט אראָפּ א ביישפּיל פאר זיך אליין.

א קינדס אויער איז פילבארער פאר קלאַנג ווי דער אויער פונעם דערוואקסענעם: ס׳ווערט באווירקט פון קלאנג און פון ריטם, פון איבער־חזרונג און פון דעם פולן גראם. דוד ראָדינס קינדער־לידעלעך און מעשהלעך באזיצן די דאָזיקע מעלות, זיי זיינען מוזיקאליש און דערביי פּשוט און פאלקסטימלעך. ראדינס פּערז איז לייכט און שפּילעוודיק. ער פירט אריין דעם יונגן לייענער אין א וועלט פון טרוים, קלאנג און וואָרטשפּיל:

„דזין־דזין־דזין! און דזין־דזין־דזין! / קליינגען זילבער גלעקעלעך.
דזין־דזין־דזין! און דזין־דזין־דזין! / וואס דערציילן גלעקעלעך?
— דזין־דזין־דזין! פון ווייטן לאנד / ברענגען מיר אין גלעקל־ראנד
קינדער טרוימען גאָלדענע. / קינדער טרוימען גאָלדענע!"

ראַדין באַמיט זיך אונטערצוטראָגן אין זיין שאַפן פאַרן קינד, שפּראַך־שיינקייטן, ווערטלעך און אידיאָמען וועלכע ברייטערן אויס די האָריזאָנטן פונעם קינד, לערנען אים צו פאַרשטיין פשוטע לעבנס־אמתן:

„א פריינט אין א נויט איז שטענדיק גרייט"

דאָס לערנט דעם קינד צו דערוועראַבן זיך פריינד, צו פאַרברידערן זיך מיט חברים. אָדער:

„זיך דערפילט ווי אַ פיש אין וואַסער"

דאַכט זיך איין קורצע שורהלע, אָבער פאַרן קינדס פאַנטאַזיע זאָגט דאָס זייער פיל, ס'גיט אים א באַגריף וועגן גרענעצלאָזער פרייהייט. אָדער:

„מיט א נאָדל נייט דער טאַטע, / זינגט מיט יעדן שטאָך:
— ליינט מען ניט א קליינע לאַטע, / ווערט א גרויסע לאָך."

דאָ האָט ראַדין אויסגענוצט א פאָלקסווערטל, וואָס לערנט צו פאַרהיטן כל זמן ס'איז נאָך נישט צו שפּעט.

דאָס שילדערן די נאַטור, דאָס לעבן פון חיות און פייגל, פלאַנצט איין אינעם קינד ליבע צו דער נאַטור, ליבע צו לעבעדיקע באַשעפענישן און ממילא אויך ליבע צום מענטש. פונקט אַזוי ווי דאָס שילדערן די אַרבעט פלאַנצט איין ליבע צו דער אַרבעט, צו דער גאָט־געבענטשטער מי פונעם מענטש. געפינען מיר טאַקע אין ראַדינס שאַפונגען זייער פיל שילדערונגען פון אַרבעט — ביים וואַרשטאַט און אין פעלד; שילדערונגען פון דער נאַטור; פון לעבן פון פייגל און חיות. די בעלי־חיים זיינען באַוועגלעכע, טוען אַלץ ווי מענטשן, רעדן מיט דער שפּראַך פון מענטשן, ממש ווי קינדער באַנעמען דאָס:

„זינגט א קליינע פייגעלע: צוויטשי־צוויטשי־צוויטשי!
איך בין שוין געקומען, פרילינג אייך געבראַכט!
זינגט אַן אַנדער פייגעלע: קו־קו! קו־קו! קו־קו!
זומער איז געקומען און האָט מיך געבראַכט."

אָדער אַזאַ ציטאַטע פון לידל — „געזאַנג פון שניט".

„קלינגען קאָסע־קלאַנגען, / זינגען שניטערס מונטער,
הילכן אָפּ געזאַנגען / איבער פעלדער ברייט.
קלינגען קאָסעס, קלינגען / זינגען שניטערס, זינגען:
זיין וועט היי־יאָר גרינגער, / זיין וועט היי יאָר ברויט!"

*

אין איינער פון זיינע מעשהלעך דערציילט אונדז ראַדין וועגן א פאַרטראַכט מיידעלע, וואָס חלומט אַז זי ווערט פאַרטראָגן פון א שטורעם־

ווינט אין א וואלד אויף א בוים, און זי קאָן נישט אראָפּגיין פונעם בוים. דא קומען איר צוהילף פארשיידענע בעלי־חיים, וועלכע זי האט אלע טאג געשפייזט, — אלע שוואכע, יעדער איינער אליין קאָן איר נישט העלפן, אבער צוזאמען, אין קאָלעקטיוו, זיינען זיי בכוח איר צו העלפן און אהיימברענגען. דא, אינעם מעשהלע, באקומט דאס קינד א גוטע לעקציע: עס לערנט, אז גוטע מידות צאָלן זיך אפּ — „א פריינט אין א נויט איז שטענדיק גרייט." ס׳לערנט אויך, אז מיטן כוח פון קאָלעקטיוו קאן מען אויפטאן זייער פיל, קאן מען דערגרייכן צו דעם וואס דער יחיד איז בשום אופן נישט בכוח צו טאן.

אינעם זעלבן מעשהלע איז אויך פאראן א גרויסער פיש, וואס שטופט זיך אריין צווישן די קליינע פישעלעך, כאפט צו דאס גרעסטע שטיק ברויט און פארשווינדט. דאס קינד, וואס לייענט דאס מעשהלע, באקומט פיינט דעם שלעכטן פיש, וואס ער וועט אים פיל מאל טרעפן אין זיין לעבן אין פארשיידענע צורות און געשטאלטן. אויך לעבנס־חכמה לערנט דאס קינד פון דעם מעשהלע. אט, צום ביישפיל אזא גראם (פארוואס א גראם? ווייל א גראם קריצט זיך איין ביים קינד אין זכרון):

„אין טראכטן איז שכל פאראן, וועט זיך געפינען א פלאן."
„אין טראכטן איז פאראן א זינען, וועלן זיך פלענער געפינען."

פון דאס ציטירטע, בפרט ווען ס׳איז באגלייט פון א סיפור המעשה וואס האלט דעם יונגן לייענער געשפאנט, לערנט זיך דאס קינד צו טראכטן און דענקען, און ס׳איז דאך אָן אלטער כלל, אז ווען מען טראכט טוט מען ווייניקער נארעשקייטן.

★

אין זיין בוך „די דריי בארימער", א בוך פון 250 זייטן, אנגעפילט מיט פאנטאסטישע מעשיות, ברענגט אונדז דוד ראָדין דריי יינגלעך, דריי העלדן — קינדער פון דער ארעמקייט, פון די ענגע, שמוציקע גאסן פון דער „איסט־סייד" אין ניו־יאָרק, וועלכע זיינען פון זייער פּריסטער יוגנט איינגעצוימט אין צווייי רייען הויכע, שווארץ־גרויע הייזער. זיי קאָנען נישט זען קיין „ווייטקייטן", זיי קאָנען נישט זען קיין „ברייטקייטן" — דאס זיינען פאר זיי נאָר אינזשינערישע באגריפן, זיי זעען נאר לאנגע, שמאלע פאסיקלעך הימל.

די קינדער פון די דאָזיקע גאסן בענקען נאָך דעם וואס זיי פעלט; זיי בענקען נאָך זאַטקייט, ריינקייט, שיינקייט; זיי בענקען בעיקר נאָך גוטסקייט, מענטשלעכקייט און גערעכטיקייט. און דאס וואס זיי קאָנען נישט דערגרייכן מיט זייערע הענט, דערגרייכן זיי עס מיט זייער טרוים — מיט זייער רייכער און שפּילעוודיקער פאנטאזיע.

און דער מחבר פירט אוועק זיינע יונגע העלדן, און מיט זיי, זיינע לייענער, איבער ברייטע און שיינע גאסן, שיינע געגנטן, צו גוטע מענטשן, צו א פאנטאסטישער וועלט פון גערעכטיקייט און גוטס.

די העלדן פון בוך — זייערע פעטערס, שוועסטערקינדער, זיידעס און באָבעס — קאָנען אויפטאָן אזעלכע וואונדערלעכע זאכן, וואס קיין אנדער מענטש אויף דער וועלט קאן אזעלכעס נישט באווייזן. אבער, אדורכפירנדיק זייערע קוים־גלויבלעכע העראיישע אויפטוען, האבן זיי שטענדיק אין זינען דעם וואוילזיין פון דעם מענטש און פון יעדעס לעבעדיק באשעפעניש אויף דער וועלט. זיי שאפן אָפּ ארעמקייט, שאפן אפּ מלחמות, שאפן אָפּ דיקטאַטור — און אלץ אָן א טראפן בלוט צו פארגיסן.

דורך דעם גאנצן בוך פילט איר ווי דורך רייכער און קאָנסטרוקטיווער פאנטאזיע, הייבן זיך ארויס די העלדן — און מיט זיי, אלע קינדער פון דער ארעמקייט — פון דעם שמוץ און פינצטערניש, און שוועבן אריין אין א וועלט פון טרוים, און דערגרייכן זייערע צילן פון א פריינדלעכער און שענערער וועלט.

איבער אלע זייטן פונעם בוך זיינען צעשפרייט זייער פיל שטיפערייען, אבסורדן, פיל הומאָר, אבער אויך זייער פיל חנעוודיקע אמתן און לעבנס־חכמה. און יעדער אבסורד האט אויך א טיפע מאָראל.

★

אין זיין בוך „סערזשאנט מאיר לעווין" וואס איז דערשינען אין א העברעאישער איבערזעצונג א.נ. „הסמל מאיר לוין", און איז אגב רעקאמענדירט געווארן דורכן משרד החינוך והתרבות ווי א גוטער לייען־בוך פאר דער יוגנט, דערציילט דוד ראַדין די געשיכטע פון דעם ערשטן אמעריקאנער געפאלענעם העלדישן פליער, אין קאמף קעגן די יאפאנעזער.

דאָ, אין בוך, הייבט דער מחבר ארויס די געשטאלט פון א יידישן העלד — איינעם פון א סך — א זון פון אן ארעמער יידישער ארבעטער־משפחה אין ברוקלין, וואס האט אוועקגעגעבן זיין לעבן פאר דער פרייהייט פון דער וועלט און פאר דער פרייהייט פון זיין לאנד — די פאר. שטאטן פון אמעריקע.

דער יידישער פאטריאָטיזם, די יידישע טריישאפט, ליבשאפט און מסירות צום לאנד וואס האט זיי געגעבן אלע בירגערלעכע און מענטשלעכע רעכטן, קומט דא צום אויסדרוק. ס'איז א פאטש אין פנים אלע שונאי־ישראל וועלכע האָבן שטענדיק פארשריען די יידן ווי פחדנים, וועלכע דרייען זיך ארויס פון דערפילן זייערע בירגערלעכע פליכטן.

מאירקע לעווין זאפט איין אין הויז פון זיינע עלטערן א יידישע דער־ציאונג. דער טאטע זיינער דערציילט אים מיט שטאָלץ פון דער יידישער

געשיכטע, וועגן יידישע דענקער, מארטירער און העלדן — נאך גרעסערע ווי אין דער אמעריקאנער געשיכטע. און שפּעטער, ווען מאירקע האט שוין געלערנט אין א יידישער שול און האט דאָרט אנגעהייבן לערנען יידישע געשיכטע, זיינען פאר אים די יידישע העלדן ארויסגעוואקסן ווי אלטע באקאנטע, ווי זיינע נאָענטע און אייגענע.

די יידישע דערציאונג דערוועקט אין מאירן זיין נאציאנאלן כבוד און שטאָלץ. ער לאזט זיך נישט באליידיקן. ער רעאגירט מיט שטאלץ אויף דעם אויסרוף „שמוציקער ייד". ערליידט נישט פון קיין מינדערווערטיקייטס־קאמפּלעקס צוליב זיין יידישקייט. און אזוי איז ער אויסגעוואָקסן א שטאלצער ייד, א שטאלצער מענטש און א שטאלצער אמעריקאנער — א וואלונטיר אין קאמף קעגן די נאצי־שותּפים, די יאפּאנעזער.

דאס בוך איז געשריבן מיט פיל ליבשאפט צו דער וואונדערבארער געשטאלט פונעם יידישן העלד. ס'האלט דעם לייענער אין גרויס שפּאנונג, הגם ס'איז נישט קיין אויסגעטראכטער סיפּור המעשה: ס'איז א רעזולטאט פון דער דערציילערישער קראפט פונעם מחבר, פון זיין פעאיקייט צו איבערגעבן שטי־מונגען און סיטואציעס, זיין מיטלעבן מיטן העלד און זיין פּסיכאָלאָגישן אריינלעבן זיך אין זיין העלדס געפילן און געדאנקען.

ווער קאָן דען מעסטן ווי גרויס ס'איז די יידישע גבורה און די טיף־פארווארצלטע יידישע מענטשלעכקייט, ווען אין דער סאמער לעצטער רגע, ווען די פליער שפּרינגען פון צעשמעטערטן עראָפּלאַן אין פּאסיפיק אריין, בלייבט דער איינציקער יידישער פליער, מאיר לעווין, אין עראפּלאן און ווארפט ארויס פאר די חברים־פליער גומי־שיפלעך און שרייט זיי נאך א ווארנונג: „היט זיך פאר שארקס!" (הייפיש. כרישים אין עברית).

„ווען א בליץ האָט אויפגעלויכטן די פינצטערניש, האָבן די דריי פליער דער־זען ווי זייער באָמבער טראָגט זיך אראָפּ צו די שוימיקע כוואליעס און מאיר הענגט האלב־ארויסגעבויגן אין דער טיר און ווארפט ארויס א גומי־שיפל.

ס'איז א בוך וואס גיט איבער די מלחמה־אטמאספער, דערציילט וועגן סאלדאטישער פארברידערונג, און הייבט ארויס — אין דער מלחמה־אטמאָספער — דעם מענטש און זיין מענטשלעכקייט.

זיין בוך פארענדיקט ראָדין אזוי ווי מפארענדיקט א מעשהלע:

„דאָס מעשהלע געענדיקט, / דאָס ביכעלע צוגעמאכט,
מאיר איז איינגעשלאָפן, / אויף אייביק איינגעשלאָפן".

פארוואס עפּעס „איינגעשלאפן"? ווייל העלדן שטארבן קיינמאל נישט, זיי שלאפן נאר איין און לעבן אייביק אינעם זכרון פון פאָלק; לעבן, באגייסטערן און דערמוטיקן דאס פאלק צו נייע גבורות.

*

דוד ראַדין איז אויך דער מחבר פון שטילע אינזיכיקע לידער, דער מחבר פון „לידער פון קליינעם שטעטל" און „פון מיין וועלט".

דא, אין די לידער, אנטפלעקט זיך פאר אונדז דוד ראַדין אין א גאנץ אנדער ליכט. אין די קינדער־לידער און מעשהלעך זעען מיר פאר זיך דעם געניטן פעדאגאג, קענער פון דער קינדער־נשמה, מייסטער פון קורצן צוויי אָדער דריי זילביקן געגראמטן פערז. אין די לידער פאר דערוואַקסענע דערזעען מיר די נשמה פונעם מחבר אליין. דאָ, אין פאָעטישער השתפכות הנפש, אנטפלעקט זיך פאר אונדז דוד ראַדין דער ייד, דער מענטש מיט זיין אידעאישן געדאנקען־גאנג און וועלט באנעם.

אין זיינע פריע יוגנט־יאָרן איז דוד ראַדין אוועק פון דער אלטער היים צו דער נייער וועלט. דאס אוועקגיין פון דער אלטער היים איז ביי אים נישט פארבונדן געווען מיט גייסטיקע שוועריקייטן און איבערלעבונגען; ס'איז נישט פארבונדן געווען מיט נאסטאלגיע־ווייען און היים־בענקעניש; ער איז גליקלעך וואס ער קאָן אראָפּווארפן פון זיך די אלטע היים:

„ווי א היימלאָזער בעטלער אפן מיסט־בערגל
ציט אראָפּ פון זיך זיין אלט קלייד פון ווערים צעפרעסן,
אזוי האָב איך דאָס לאנד פון מיין וויגל / אויסגעטאָן פון זיך,
און מיט נאקעטן עקל אין הארץ זיך דערווייטערט פון איר אויף אייביק
ניט צו דערמאנען! ניט צו געדענקען! / נאָר צו פארגעסן! צו פארגעסן!"

און פול מיט האָפענונגען און גלויבן אין הארצן קומט ער אָן אין דער נייער וועלט:

„צו זוכן א ווינקל א געבענטשטן
וואו מען טייטלט אויף מיר ניט קיין פינגער".
וואו דער מענטש איז א מענטש צווישן מענטשן".

זוכט ער דאָרט דעם אמת, די פריינדשאפט, חלומט און טרוימט:

„קיינער וועט מער אויף מיר טייטלען מיט פינגער —
איך בין דאָך פארגלידערט אין לאנד אין מיין פרייער!
מיט קאָפּ אין די וואָלקנס, מיט גבורה מיט יונגער
איך שנייד איצט א וועג צו אן אָנהייב א נייעם..."

קומט אָבער די גרויע ווירקלעכקייט און שמייסט אים אין פנים דעם בייזן אמת, אז אין באציאונג צו דעם יידישן מענטש — מעג ער אפילו, ווי זיינע נישט־יידישע שכנים, זיין אַן ערד־ארבעטער, א פויער, איז די נייע וועלט נישט אנדערש ווי די אלטע היים — די קנאה פרעמדט אָפּ, די שנאה צום ייד רייפט:

א י י ג ג ס

„מיינע שכנים זאָגן: אילידזשא (אליהו),
אַט דער „העק״ דאָ האט דיר אפגעגאלטן!
דיינע קינדער שיקסטו אין אוניווערזיטעטן
און צו דיין פאַרם נעמסטו „העגט״ באצאָלטע...

מיינע שכנים זיינען גוטע מענטשן!
שטענדיק זאָרגן זיי זיך וועגן מיר...
זומער זעט מען זיך אין פעלד און בא דער מיל,
ווינטער — ווייכט מען פון מיין טיר.״

ווען דער טיפער צער פון איינזאמקייט צווישן נישט־יידישע שכנים פרעסט דאָס האַרץ, ווענדט זיך דער דיכטער צו דעם תנכיש־נביאישן דערלייזונגס־אזיל און טרייסט זיך:

„זאָל איך וויינען וואָס מיין נאָמען איז ירושה פון תנ״ך?
זאָל איך וויינען אויף מיין אור־געביין?

אויך אברהם אבינו האט געשניטן וועג דורך ווילדערניש,
אויך ער האט געלעבט צווישן פעלקער — אליין...

דער עלנט, די בענקשאַפט נאָך א מענטשלעך שטים און די ספקות גיבן נישט קיין רו. פאלט דער דיכטער אריין אין א טרויעריקער שטימונגס־וויזיע און דערגייט צו א סקעפּטישן געדאַנק:

„ס׳האט פראָסט און שניי דורך ווינט־געוויין
מיר געגעבן צו פארשטיין:
מענטש מיט מענטש — פרעמדע וועלטן!
בלייבסט איינער, בלייבסט אליין...

*

ראַדינס לידער זיינען שאַפונגען פון א ראָמאַנטיקער, וואָס באזיצט אַן איידעלן שילדערונגס־אופן. ראַדין ליבט די שיינקייטן פון לעבן. זיינע לידער פון אמעריקאַנער קליינעם שטעטל זיינען אידילישע געזאַנגען, וועלכע ווירקן מיט זייער האַרציקער פשטות, און עכט פּאָעטישע געפילפולע טענער. ס׳ליגט אין זיי פאַרטייעט די רואיקייט פון צעגרינטע פעלדער און די „שטילקייט פון דערוואַרטונג״:

„און פון שטיבעלעך צעוואָרפן / ווי די קערנער אין פּאַרזיי,
איז א שטעטל אויסגעוואַקסן — / הויז נאָך הויז אין גלייכער ריי.

„אויך א קלויסטער צווישןביימער — / פאַר די פרומע אנגעגרייט;
און א ווינט־מיל צווישן פעלדער / שטייט מיט פליגל אויסגעשפּרייט.

און א שטילקייט פון דערוואַרטונג / קוקט פון יעדער גאַס אַרויס.״
„ליגט א רואיקייט פון פעלדער / אויסגעשפּרייט אויף יעדער הויז,

אין וואָס ליגט דער צויבער פון דעם כמעט נאַיוון חן און רייץ וואָס זיינע לידער פונעם קליינעם שטעטל פאַרמאָגן? דאָס איז דער סוד פון אידיליע, פון רו וואָס פאַלט ווי אַ טונקעלער זיידענער צודעק אויפן שטעטל; דאָס איז די עכטקייט און אמתדיקייט פון דיכטערס צאַרטן פילן און באַווירקט ווערן מיט דער דאָזיקער אידיליע. און כדי אַרויסצוברענגען זיין וויזיע און זיין געדאַנק נוצט זיך דאָ דער דיכטער מיט נישט־געקינסטלטע פּשוטע ווערטער פון דעם אוצר פון אונדזער לשון. אין דעם זעען מיר די שיינקייט, די פּשוטקייט, און די קערנדיקייט פון דער יידישער שפּראַך.

אמת, דוד ראַדין געהערט נישט צום דור מאָדערניסטן אין דער יידישער דיכטונג, צו דעם מאָדערניזם וואָס האָט געשליפן און אויסגעאיידלט די יידישע שפּראַך צו פיליגראַנישער דינקייט און האָט אַרויסגעבראַכט אויף איר, ווי אויף אַן איידעלן אינסטרומענט, די מעלאָדישסטע קלאַנגען. אָבער דוד ראַדינס עכטער געזאַנג איז אויך מיילן ווייט פונעם פּסעוודאָ־מאָדערניזם, וואָס האָט, ליידער, זיך אַריינגעכאַפּט אין אונדזער ליטעראַטור; וואָס זשאָנגלירט מיט אומפאַרשטענדלעכע ווערטער, ווערטער פּוסטע, אינהאַלטלאָזע, קלאַנגלאָזע.

דוד ראַדין פאַרהערלעכט און אידעאַליזירט דאָס קליינע שטעטל, אין איר זעט ער די ברכה פון געמיטלעכער אַרבעט, פון שטילקייט און רו, פון דער עכטער פרייד וואָס די נאַטור גיט דעם מענטש. אין קליינעם שטעטל זעט ראַדין די פאַרקערפּערונג פון דער וועלט, און דורכן קליינעם שטעטל הערט ער דעם ריטם פון דער וועלט:

— אין די שטילע טריט פון נאַכט
כ'הער דעם ריטם פון דער וועלט;
דורך דער פינצטער פון דער נאַכט
כ'זע ווי טאָג זיך העלט".

וויפיל וויזיע פאַרמאָגט דער דיכטער וואָס „אין די שטילע טריט פון נאַכט" הערט ער„ דעם ריטם פון דער וועלט" און „דורך דער פינצטער פון דער נאַכט" זעט ער „ווי טאָג זיך העלט"? ס'איז אייגנטלעך אַן אויסדרוק פון אמונה; דער גלויבן אַז נאָך פינצטערניש מוז קומען ליכט; אַז דאָס לעבן און שאַפן אויף דער וועלט — גייט אָן; אַז דער ריטם פון דער וועלט ווערט קיינמאָל נישט אָפּגעשטעלט.

*

די סעריע לידער „פון מיין וועלט" גיט אונדז אַ באַגריף וועגן דעם אָרט פונעם יחיד — דעם מחבר — אין דער גרויסער וועלט, דער מחבר וואָס זאָגט וועגן זיך:

„איך האָב מיר מיין אייגן וועלט אין רוים —
מיין וועלט פון טרוים".

הגם ס׳איז א געזאנג פונעם יחיד, איז עס פארוועבט אינעם אלגעמיינעם געזאנג; ס׳איז א שירה בציבור; ס׳איז א געזאנג וואָס איז נישט איינגעשלאָסן און פארגליווערט געוואָרן אין די יחידישע ד׳ אמות, נאר שעפט איר קוואליקייט פון דער ברייטער אפענער וועלט; זי הערט זיך איין צו דעם וואס קומט פאר ארום, איז אויפגעטרייסלט פון די געשעענישן און באווירקט פונעם זאָרג פארן גורל פון מענטש.

דער דיכטער דערזעט דעם מאָראלישן בארג־אראפּ פון דער וועלט, די וועלט וואָס ליגט פארזונקען אין פינצטערער שווארצער נאכט — אין א נאכט פון קאָשמארן: נאציזם, מיליטאריזם, דיקטאטור. די וועלט וואס איז, לויט זיין באגריף, באלויכטן פון א „שווארצער זון״ און שווימט „אין א ים פון האס צעגאָסן״. און ער, דער ייד — דער אייביקער אפטימיסט, דערהייבט זיך פון אונטער רואינען א שטאָלצער און טראָגט דער מענטשהייט אנטקעגן זיינע געטובלטע אידעאלן. אידעאלן פון א מאראליש דערהויבענער און באנייטער וועלט, באזירט אויף דער אייביקער לערע פון די יידישע נביאים און דענקער:

„איך ווייס, אז אין וואך פון מיין שווארצער נאכט
פינקלען נאָך ליכטיקע שטערן אין הויכע הימלען;
און וועגן צעלויכטענע שפרייטן זיך ברייטע
צו ווייטע האריזאנטן;
און ימען צעכוואליעטע פירן צו ברעגן
פון ווייטע קאָנטינענטן.
איך ווייס, אז שטאמיקע וואָרצלען,
פארוואָרצלט זינט אור־אלטן אנהייב,
נאך גראבן און גרונטעוועןן טיפער;
און קוואלן פון טיפן נישט־מעסטבארע
נאך שלאגן אן אויפהער מיט פרישן קרישטאָלענעם שטראם;
און דאמבעס פון שטיין און צעמענט
פארצאמען ניט וועגן פון שטראָמען פון שטארקע״.

פון א גאָר באזונדערן כאראקטער אין ראַדינס לידער איז די סעריע „פאָל באָניאַן״ — א לעגענדארער טיפּ אינעם אמעריקאנעם פאָלקלאָר:

„יארן גייען, יארן קומען, / און מיט יארן — נייע צייט;
פון דעם וואלד־ריז פאָל באָניאַן / טראָגט לעגענדע זיך פון ווייט.

אין דער סעריע לידער האט ראַדין דערהייבן צו א פאעטישער הייך א טייל פונעם אמעריקאנעם נישט־יידישן פאָלקלאָר, דערנענטערט דעם יידישן לייענער צו די פאלקס־לעגענדעס וועגן דעם ריז וואס האט פארוואנדלט אמעריקאנער ווילדע רוי־ערד אין א רייך און מעכטיק לאנד.

פאַל באַניאַן פאַרקערפּערט מיט זיך דאַס גרויסע אַמעריקאַנישע פאָלק וואָס האָט מיט פּיאָנערישער גבורה זיך פאַרמאָסטן קעגן דער ווילדערניש:

„...ס׳קרעכצן בערג, ס׳ציטערט אורוואַלד,
ס׳טראָגט זיך ריטם פון א נייער צייט.״

קומט טאַקע א דאַנק דעם מחבר וואָס ער האָט אַריינגעבראַכט אין דער יידישער ליטעראַטור דעם דאָזיקן מאָטיוו, געמאַכט אים נאָענט און אייגן פאַרן יידישן מענטש. דער מאָטיוו פונעם קאָלעקטיוון פאָלקס־ריז איז באַזונדערס נאָענט און באַקאַנט דעם ישראל יישוב, וואָס אויך דאָ, ווי אין זיינער צייט דאָרט, —

„אויף רויער ערד, אויף ווילדער ערד
א נייע וועלט ווערט אויפגעשטעלט.

★

אין ראַדינס אינזיכיקע שאַפונגען שפּיגלט זיך אָפּ די שטימונג פון א דור יידישע עמיגראַנטן אין אַמעריקע, וואָס נאָך יאָרן פון האָפענונגען, פון „גיין מיטן קאָפּ אין די וואָלקנס״ (ווי ס׳הייסט איינס פון ראַדינס ערשטע לידער), ווען:

„דריי גרופּעס — דריי פעלקער — איין גלויבן,
און איך צווישן זיי — א ייד אינדערמיטן.
מיר האָבן צום „ווילדן מערב״ זיך פאַרנומען
און א וועג דורך דער ווילדערניש געשניטן.״

ווען נאָך אַט דער פאַרברידערונג, דאַרף ער זיך שטעלן די פראַגע: „ווי איז דאָס געוואָרן?״

„מיין געכטיקער פריינט / לויערט ביי מיין טיר;
מיין נעכטיקער פריינט / איז היינט א שונא מיר..

ווי איז דאָס געוואָרן? / ווי איז דאָס געשען?
מיר זיינען דאָך דורך יאָרן / ווי ברידער גאָר געווען.

און דערפאַר ווערט אונדז קלאָר פאַרוואָס דער דיכטער דערגייט צו רעזיגנאַציע און זאָגט:

„מיין לעבן ביים ראַנד ליגט פון אָפּגרונט פון טיפן.
אויף שטורעמדיק וואַסער — בלויז ליידיקע שיפן
זיך ראַנגלען אין לעצטן געראַנגל.
שוין מאַסטן צעשפּענדלט, / שוין זעגלען צעפּעדימט
אין ווינטיקע קאַמפן; און ווינטן נאָך יאָגן
און כוואַליעס נאָך טראָגן,
און ברויזנדער אָפּגרונט וועט זיין שוין מיין האָפן.״

ווי אזוי אָבער קאָן אזא שעפערישער גייסט ווי דוד ראָדין, וואָס ווערט באווירקט און אינספּירירט פונעם לעבן און זיינע שיינקייטן, דער וואס פּארלירט גישט דעם בטחון און ווייסט אז:

„ווען מיין מאָרגן ט'ווערן נעכטן,
וועט מיין טראָט נאָך אלץ זיין דאָ".

דער דיכטער וואס קאָן אפילו:

„פון פראָסט און פון שטראל / א לייטער צו וועבן,
און ס'הייבט אָן אין טאנץ / אויף לייטער צו שוועבן"

ווי אזוי קאָן אזא דיכטער דערגיין צו מינאָרע דעפּרעסיע טענער? ניין, ס'איז נאָר אַן אויסדרוק פון איין־און־איינציקער מינוט אינעם לעבן פונעם דיכטער, ווען אין התבודדות מיט זיך אליין, האָט זיך שטיל פּארטייעט, ווי ס'פּארטייעט זיך א רויב־חיה, א שווערע מחשבה וואס האט אַטראָפירט דעם דיכטערס לעבנס־פרײדיקייט און זיין באוואונדערונג פאר די שיינקייטן וואס דאס לעבן באהאלט אין זיך.

דער דיכטער קומט גיך צו זיך, באפרייט זיך פונעם קאָשמאר, און איך זיין דיכטערישן וואנדער בלייבט ער שטיין ביי א טייכל און צעזינגט זיך פונדאָסניי:

„...ווי שטילע גזאנגען
וויגן זיך קלאנגען אויף וועלן אין דרימל;
וויגט זיך א בענקשאפט נאָך וויטן, נאָך וואנדער..."

און אָט אזוי אין וואנדער „אויף בליענדער ערד", קומט ער אָן צו —

„גאָלדענע ברעגן, / און פעלזן, און ים.
(פאר מיינע וועגן / ניטאָ איז קיין צאָם!)
כוואליעט צו ברעגן / אַ וואסער גאר טיף,
קומט מיר אַנטקעגן / אַ וואָגלענדע שיף.
לאָד איך מיין וואָגן, / און לאָד אויף מיין פערד —
לאָז מיך שיף טראָגן / צו נייערע ערד.

קומט ער טאקע צו די ברעגן פון א ניי לאנד, און דאָ האָט ער פארבונדן זיין גורל מיטן גורל פון זיין פאָלק און זינגט דא אויף א דערמונטערטער:

„פון ברעג און ביז ברעגן / אין וויסטיקן לאנד,
שנייד איך דורך וועגן / און שטעגן נאכאנאנד;

איך גרונטעווע קוואלן, / איך אקער, איך זיי,
און פלאנץ דאָרטןביימער / אין רייען נאָך ריי.

שפראָצן אויף פעלדער / מיט זוימען פאַרזייט;
שפרינגען אויף וועלדער / אין וויטן צעשפּרייט.

ווען ער שטייט אזוי ביי וועגן צווישן ביימער, אָנגעזעצט מיט ארבעט און וואנדער, מעדיטירט דער דיכטער:

„מיט ארבעט געזעטיקט / מיין טאָג האלט ביים סוף שוין, —
דער מערב גייט אויף שוין אין פלאמען... / מיין פעלד ליגט צעאַקערט
מיין שייער איז פול שוין... / איך קאָן מיט דיר מער ניט פאַרזאַמען".

און ער מעדיטירט ווייטער:

„צווישן ביימער — איינער — איך. / שטיל ווי ביימער, אזוי בין איך.
ביימער שווייגן, בייגן צווייגן / איבער וועגן,
איך, ווי צווייגן, שטיי געבויגן / ביי די וועגן,
און בענטש גאָטס וועלט / און בענטש דאָס קינד,
און בענטש דעם מאָרגן."

דעם דיכטערס הארץ איז אנגעפילט מיט ליבשאַפט צו דער וועלט און צום מענטש; א ליבשאַפט וואס פלייצט אריבער אלע קעמערלעך פון זיין הארץ און גיסט זיך אויס אין א ברכה:

„און בענטש גאָטס וועלט,
און בענטש דאָס קינד,
און בענטש דעם מאָרגן."

*

א ווייטער וועג, א לאנגער צעזוניקטער און צעזונגענער וועג ליגט פונעם דיכטערס באגין, ווען ער האט דערפילט דעם ערשטן צאַפּל פון קנאָספּיקן דיכטערישן אויפגאנג:

„מיין יונגט מיין שטילע געוועקט האָט פארלאנגען
מיין ליד אויסצוזינגען,

ווען:

„דורך נאכטיקער שטילקייט, דעם מאָרגן אנטקעגן
האָט ליד מיינס געקלונגען."

ביז צום היינטיקן טאג אין וועלכן דער דיכטער — וואס איז געווארן א בן־שבעים — קאָן אונטערציען סך־הכלען און פונדאָסניי זאגן וועגן זיך אליין:

„איך בין איינער
צווישן ביימער
ביי די וועגן."

איז טאקע א פרייד צו באגריסן דעם שרייבער און דיכטער דוד ראָדין, און אים ווינטשן לאנגע, געזונטע, שעפערישע יאָרן, ער זאל נאך זינגען לידער וועגן דעם ווי אזוי זיין ברכה איז מקויים געוואָרן —

„און בענטש גאָטס וועלט,
און בענטש דאָס קינד פונעם קינד,
און בענטש די נייע מאָרגנס."

ב: רבקה קוויאטקאָווסקי-פּנחסיק

אונדזער ליטעראַטור — די פּיל געליטענע און געפּייניקטע יידישע ליטעראַטור — איז נאָך דעם חורבן באַרייכערט געוואָרן מיט אַ נייעם טערמין וואָס הייסט „חורבן־ליטעראַטור״.

די חורבן־ליטעראַטור האָט אונדז געבראַכט אַ דור טאַלאַנטפולע יידישע שרייבער, וועלכע האָבן מיט אַ שטאַרקער שילדערונגס־קראַפט פאַראייביקט פאַר דער געשיכטע די איבערלעבונגען פונעם געפּייניקטן יידישן מענטש אונטערן נאַצי־מעסער; זיינע נשמה׳דיקע ראַנגלענישן, אומוואַנדלונגען, זוכענישן און שטרויכלונגען; זיין אמונה און יאוש, און איבער אַלעמען — זיין בטחון צו איבערלעבן דעם נאַצי.

דער דאָזיקער דור שרייבער האָט אויף זיין אייגענעם קערפּער אויס־געטראָגן אַלע פּיינען און יסורים; האָט אינעם פייער פונעם גליאיקן קאַלכאָויון פאַרהאַרטעוועט ווי שטאָל זיין יידישן און מענטשלעכן שטאָלץ, און אויך געפונען אין זיך דעם גייסטיקן כח און דאָס באַפליגלטע קינסטלערישע וואָרט, צו איבער־געבן, דערציילן און אויסקלאָגן „דאָס ליד פונעם אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק״.

רבקה קוויאַטקאָווסקי־פּנחסיק געהערט צו דעם דור שרייבער. אַליין געוועזן אינעם נאַצי־גהינום. געקומען איז זי פון דאָרט אַן אויסגעפּייניקטע פון יסורים, אָבער אַ גייסטיק־שטאַלצע, און מיטן שעפעריש כח פון אַן עכטער קינסטלערין אַריין אין אונדזער ליטעראַטור.

דאָס ערשטע בוך אירס — „פון לאַגער אין לאַגער״ — וואָס איז דערשינען אין אַרגענטינע, און דערציילט וועגן איר אייגענעם מאַרטירער־וועג, האָט איר אַריינגעפירט אין דער יידישער ליטעראַטור און געגעבן סמיכות ווי אַ רייפע דערציילערין.

אויך דאָס צווייטע בוך — „העגט״ — וואָס איז דערשינען אין חיפה, אָטעמט מיט עכטקייט און קינסטלערישער רייפקייט.

כאָטש רבקה דערציילט נישט קיין איינצלהייטן און פּרטים פון די דייטשע מערדערייען — און דאָס איז איינע פון אירע מעלות, ווייל פונעם שרייבער פאָדערן מיר נישט צו דאָקומענטירן פאַקטן — זיינען אָבער אין אירע ביכער פאַראַן שילדערונגען פונעם געטאָ און טויטן־לאַגער, מאָרד, פאַרניכטונג און שענדונג פונעם מענטשלעכן כבוד. אירע ביכער זיינען אַ וויכטיקער צושטייער צו אונדזער חורבן־ליטעראַטור און טיף־מענטשלעכע איבערלעבונגען פון אַ שרעקלעכער תקופה.

*

אין דער יידישער געזעלשאפט, אין דער פובליציסטיק און אויך אין דער ליטעראטור, פירט זיך א ויכוח וועגן דעם ווי אזוי האט עס געקאנט געשען, וואס כמעט א גאנץ פאלק איז געגאנגען ווי שאף צו דער שחיטה און נישט געשטעלט קיין ווידערשטאנד?

איין טייל פון אונדזער געזעלשאפט פאראורטיילט און באשולדיקט, גע־פינט אויס דעם כולו חייב, איז נישט מסוגל אריינצוטראכטן זיך און אריינלעבן זיך אין דער אטמאספער וואס האט געהערשט אין די געטאס און לאגערן. דער דאזיקער טייל הייבט ארויס נאר די מאמענטן פון אקטיוון ווידערשטאנד, וועלכע רייסן זיך אדורך ווי ליכטיקע שטראלן אינעם חושך וואס האט באהערשט דאס יידישע לעבן אונטערן נאציזם.

א צווייטער טייל הייבט ארויס אויך די גבורה פון פאסיוון ווידערשטאנד; די גייסטיקע דערהייבונג איבערן האַקנקרעציקן שונא; דאס שפייען אויף אים און זיינע צוגעטראכטע טויטן; דאס נישט וועלן לעבן מער אין א וועלט, וועלכע האט צעבראכן אלע יסודות פון מאראל און מענטשלעכקייט; אין א וועלט וואס האט זיך אראפגעקייקלט אינעם אפגרונט פון רציחה און בעסטיאליטעט. אט טאקע אזוי ווי רבקה׳ס א העלדין, עליע שוחטס ווייב, רופט אויס:

„...אן עק זאל עס נעמען!... א מגפה זאל זיי ארומכאפן, רבונו של עולם! איינ־געזונקען זאל ווערן די וועלט מיט זיי אלע צוזאמען! נישטא קיין גאט! נישטא! נישטא!"

אויך דער מאסן קידוש־השם ווערט אוועקגעשטעלט אין זיין גאנצער מאראַ־לישער דערהויבנקייט. נאר מענטשן פון עכטער גייסטיקער גבורה האבן געקאָנט אַזוי שטארבן, האבן געקאָנט גיין צום טויט מיטן געזאנג פון „אני מאמין" אויף זייערע ליפן, גלויבנדיק, אז זייער קרבן איז דער רצון פונעם אלמעכטיקן בורא. אט אזוי ווי ס׳דערציילט אונדז רבקה אין איר ערשטער דערציילונג „דער לעצטער וועג":

„דער רבונו של עולם האט אונדז מיט זיין רחמים אויסגעהאלטן — האט ווייטער געצויגן רב ברוך — נישט איינמאל זענען מיר געווען אין די ציינער פון לייב און שטענדיק זענען מיר ארויס גאנץ. ער האט געגעבן כח די מכבייער צו פירן א קאמף מיטן עמלק, פאר וועלכן די גאנצע וועלט האט געציטערט. ער האט געגעבן קראפט די יידן אין שפאניע אומצוקומען אויף קידוש־השם. ער וועט אונדז געבן קראפט אויסצוהאלטן די פורעניות פון דייטש — האט מיט א פארבענקטן ניגון ווייטער געצויגן רב ברוך — און איצט... אויב דער רבונו של עולם פארלאנגט אונדזער קרבן, אויב דערמיט וועט דאס רעשט ביסל יידן אויסגעלייזט ווערן, טא זאל זיין רצון מקוים ווערן."

איבער ר׳ ברוכ׳ס פנים האבן אנגעהייבן רינען טרערן, אראפגעשוואומען
אויף דער בארד אונטער א גראבן שאַל אויסבאהאלטן. ער האט ארויס־געגומען פון
דער טאש א תהילימל און הייס אנגעהייבן דאוונען: מן המצר קראתי יהו!״

אזוי איז דער יידישער מענטש, אונטערן נאצי יאך, געווארפן געוואָרן צווישן צוויי זיך באקעמפנדע וועלטן: איינע, די וועלט פון גרענעצלאזער אמונה, די וועלט פון רב ברוכן; די צווייטע, די וועלט פון פארלייקענונג, פון יאוש, פון הבל־הבלימדיקייט, צו וועלכן ס׳דערגייט אפילו עליע שוחטס ווייב. און דיביידע וועלטן האבן אים געפירט צום אויפנעמען דעם קידוש־השם ווי אַן אומ־פארמיידלעכע זאך.

אין דער מאראלישער געפאלנקייט פונעם נישט יידישן ארום, קומט נאך בולטער צום אויסדרוק די שטארק פארווארצלטע יידישע מענטשלעכקייט, וואס ווערט איינגעהיט אפילו אין די שוידערלעכע באדינגונגען פונעם געטא און טויטן־לאגער.

די דאזיקע גבורה פון פאסיוון ווידערשטאנד און יידישער מענטשלעכקייט ברענגט רבקה קוויאטקאָווסקי ארויס אין איר שאפן.

אין איין דערציילונג לייענען מיר, ווי אזוי דער אפטייקער יוליוס מעליצקי, אַן אסימילירטער ייד, וואס האט זיין גאנץ לעבן קיין יידיש ווארט נישט ארויס־גערעדט, דרייט זיך ארום צווישן א טראנספארט ארויסגעטריבענע יידן מיט א טאש וואטע און באַנדאזשן און ברענגט זיי הילף: „מען דארף נישט וויינען״, בארואיקט ער די יידן. דער פארמלחמה׳דיקער גרויסער מאנופאקטור סוחר, אברהם זעלצער, גייט ארום מיט א קאַן הייסע קאווע און מונטערט אלע מיט געבראכענע אומבאהאלפענע ווערטער:

טרינקט יידן, דערוואַרעמט זיך, המן האט אויך געהאט א מפלה, נאר א ביסל בטחון!״

אין אַן אַנדער דערציילונג לייענען מיר וועגן מאַרגאַריטקען, וועלכע איז פונעם אייגענעם גוטן ווילן געווארן די משרת׳טע פון באַראַק. אונטער דער מאסקע פון שמוץ, פון פיזיש צעקריפלטן פנים, וואס דערוועקט א ציטער פון עקל, אונטער דעם אלעמען איז פארפאנצערט א הארץ פון א יידישער מאמען, וועלכע האט באהבה גענומען אויף זיך די אויפגאבע צו העלפן די ליידנדיקע אויס־גייענדיקע מיידלעך, רופט ארויס ביי זיי טרערן צו פארלייכטערן דאס געמיט.

*

שרעקלעך און גרויזאם איז געווען אין די קאצעטן אין וועלכע די יידישע פרויען זיינען געפייניקט געווארן מיט די יסורימדיקסטע עינויים: די גופים געשענדעט, פארקריפלט, האבן פארלארן זייער פרויאישע שיינקייט; א ביסן

ברויט דעצידירט דעם מענטשנס גורל; פּאַראַן איינצלנע פרויען וועלכע פאַר־לירן זייער כבוד פאַר א שטיקל ברויט. אבער די מערהייט פאַלן, קומען אום און היטן אפּ זייער יידישן און פרויאישן כבוד.

אין איר בוך ברענגט רבקה בולט ארויסביידע טיפּן פרויען: די ערשטע, וואס אפילו אין זייער געפאַלנקייט, דערוועקן זיי גרויס רחמנות; די צווייטע, אין זייער פולער מאראַלישער גרויסקייט, וואס איז אייגנטלעך א המשך פון דער מאראַלישער גרויסקייט פון אונדזער פאָלק, וועמענס לאַנגע מאַרטירער־געשיכטע ווייסט צו דערציילן וועגן יידישע טעכטער, וועלכע האבן בעסער אויסגעקליבן דעם טויט, איידער אוועקצוגעבן זייער כבוד און שטאָלץ. איינע פון די דאזיקע געשטאַלטן האט דאך אזוי וואונדערבאר ארויסגעבראַכט אונדזער גרויסער קלאַסיקער י. ל. פּרץ אין זיינע „3 מתנות". דאס יידישע מיידל וואס ווערט געטריבן איבער די דייטשע גאסן צוגעבונדן צום עק פון א פערד. און ווען די חיה׳שע בליקן פון די דייטשן שענדן איר נאַקעטן לייב, שטעכט זי אריין א האר שפּילקע טיף אין פלייש אריין ס׳זאל צוהאלטן איר קלייד און פארשטעלן איר לייב.

נאַקעט, רוי, שילדערט רבקה א סצענע ווי אזוי די פרויען — די עליטע פון די קאַצעטלערינס — וועלכע ארבעטן אין דער „שרייב־שטובע" (ביורא), זאמלען זיך צענויף מיט זייערע שפּייז „מתנות", באַקומען פאַר „ליבע", לייענען פאַר די ליבע־בריוו פון זייערע דייטשע קאוואַליערן און קאַפּאָס, זאגן זיך איינס דאס אנדערע אריין שטעכווערטלעך, איינע זעט אין דער אַנדערער איר אייגענע שאַנד. צום סוף דערגייט דארט צו געשלעג און געוויין, — איז דאס א געוויין פון צער, חרפה און חרטה, וואס עס פילן די באַליידיקטע און באַשפּיגענע יידישע פרויען.

אין קעגנזאַץ צו די פרויען שטעלט רבקה אוועק דינה׳ן — איינע פון א סאך — א הערלעכע יידישע פרוי, וועלכע די „שרייבשטובע" פרויען רופן מיט איראָניע און קנאה „צנועה, ליכטיקע הייליקייט". זי, דינה, פירט נישט קיין „ליבעס"; ג׳ייט נישט צו דער צוים פון מענער־לאַגער, און ברענגט נישט קיין שפּייז; איז שטאָלץ מיט איר יידישקייט; היט אפּ געטריי דעם אנדענק פון איר דערמאָרדעטן מאַן; וואַרפט אפּ דעם פאַרשלאַג פון רודאלפן, דעם סעקרעטאַר פון ארבעטס־אַמט, וועלכער וויל זי ארויסנעמען פון קאַצעט צו זיך אהיים און אויך זיין פאַרשלאַג צו ברענגען איר גוטע שפּייזן:

„די ראַציע וועלכע איך באַקום איז פאַר מיר גענוג און קיין זאך דאַרף איך נישט". ענטפערט זי אים.

וואונדערבאַרע געשטאַלטן זיינען אויך פּראָמקע די פּאַרטיזאַנקע און מלכה קוואל — א געוועזענע יידישע שוישפּילערין, וועלכע מונטערט די פרויען, אַרדנט איין

פאר זיי אימפרעזן, און ברענגט זיי אין לאגער דעם געדאנק וועגן אַן אייגן היים אין ארץ־ישראל. איז אבער אליין נישט זוכה צו דער באפרייאונג — דער טיפוס האט איר פארשניטן.

*

ווי א קוואליק וואסערל שלאגט ארויס פון די ערד־טיפעניש, רייסט זיך אדורך צווישן שטיינער און פעלדזן, אזוי רייסן זיך אדורך דעם מענטשנס געפילן און פארלאנגען אפילו אין דער פארשטיינערטער הארצלאזער אטמאספער פון קאצעט, אין א סביבה וואו ס׳הערשט א שרעקלעכער הונגער און סווילדעוועט דער טויט.

דער מענטש בענקט נאך ליבע, זיינע געפילן און פארלאנגען לאזן זיך נישט צוימען און פאסן זיך בכלל נישט אריין אין די אנגענומענע באגריפן פון צייט און ארט.

אויך ביי די אויסגעפייניקטע יידישע פרויען דערוועקן זיך געפילן פון ליבע. ליבע איבער צוימען, ליבע צו מענער וועלכע זיינען, ווי זיי אליין, פארשפארטע הינטער צוימען, מענטשן אין א וועלט הינטער צוימען. די ליבע מאכט שטארקער קלאפן דאס אָפגעשוואכטע הארץ אינעם אויסגעמאטערטן גוף; מאכט זיי חלומען אין די נעכט אויף די פריטשעס; פילט אויס די פוסטקייט פון זייער אויסגייענדיק, צאנקענדיק לעבן און גיט כח צו האפן אויף א בעסערער צייט.

„הרי את מקודשת לי בטבעת זו כדת משה וישראל" האט שטיל געפליסטערט אַן עלטערער בחור האלטנדיק די האנט פון זיין מיידל אין דער צוים. ער האט פון טאש ארויסגענומען א רינגל און אנגעטאן זיין מיידל אויפן פינגער. דאס מיידל האט איר קאפ אריינגעשטעקט אין די דראטן און זייערע ליפן האבן זיך באהאפטן (ליבע און וואורשט)."

אין וועלכער אנדערע ליטעראטור קאן מען געפינען אזא ליבע־סצענע, אזא חתונה? ווער פון די וואס זיינען דארט נישט געווען קאָן דאס בכלל באגרייפן. ס׳איז א חתונה אויף אַן אַנדער פלאנעט — דער פלאנעט „קאצעט", ווי „קאצעטניק" האט אים אנגערופן — א פלאנעט וואו אלץ באוועגט זיך מיטן כח פון רשעות און אכזריות.

די דערציילונג „זיין פרוי" איז א שילדערונג פון אַן אמתער ליבע אויפן הינטערגרונט פון חורבן און אומקום. דאס איז א ליבע וואס איז מוחל און פארגעסט עוולות; גלעט, היילט און שטארקט. אויך דא שלאגט זיך אדורך דאס מענטשלעכע, וואס קאן אריבערבריקן איבער אלע תהומען פון רשעות און דאך נישט פארלירן דעם יידישן בטחון, טאקע אזוי ווי ס׳דריקט זיך אויס בערטאַ:

„פיל מאל שטארבט דער מענטש אין זיין לעבן, און פיל מאל ווערט ער ווידער געבוירן"

אויב איר ווילט איז דאס די לעבנס־פילאזאפיע פון אונדזער פאלק, וואס איז שוין אזוי פיל מאל געשטארבן און פון דאס ניי געבוירן געווארן.

דארט וואו ס'איז פאראן ליבע צווישן מאן און פרוי איז אויך פאראן מוטערשאפט. אין דער וועלט הינטער צוימען איז אבער נישטא קיין ארט פאר א יידישער מאמען, נישטא קיין לעבן פאר א יידיש קינד. שוין מיט דעם אליין איז די לאגע פון דער יידישער פרוי אונטערן נאצי געוועזן טויזנטער מאל שווערער און טראגישער פון איר מאן.

„זיסע קאווע" דערציילט וועגן א פרוי וועלכע די ליבע האט געבראכט דאס גליק און פרייד פון מוטערשאפט. אין קאצעט־שפיטאל ווערט בסוד געבוירן דאס קינד מנחם — א טרייסט. אבער די מוטערשאפט איז דא אַן אומגליק און מנחם איז נישט קיין טרייסט, מען קאן אים דא נישט אויסבאהאלטן. ביינאכט טוליעט די מאמע איר טרייסט צום הארצן, הייסט אים שווייגן, אין א וועלט הינטער צוימען טארן קינדער נישט וויינען. זי פארוויגט אים אויף אייביק מיט א וויג־ליד וואס קיין שום נישט יידישע מאמע האט נאך מיט אזא ליד נישט פארוויגט איר קינד צום שלאף:

„שטילער, שטילער לאמיר שווייגן / קברים וואקסן דא
ס'האבן זיי פארפלאנצט די שונאים / גרינען זיי צום בלא

שטילער, קינד מיינס, וויין נישט, אוצר / ס'העלפט נישט קיין געוויין,
אונדזער אומגליק, וועלן שונאים / סייווי נישט פארשטיין..."

(שמערקע קאטשערגינסקי)

און אזוי זינגענדיק האט אים די מאמע מיט איר האנט זיין לעבנס־אטעם דער־שטיקט.

איינדערפרי איז נעבן דער קאמער פון טויטנבלאק אויסגעוואקסן א פריש קבר'ל וואו ס'איז געלעגן שוין אַן איינגעשטילטער מנחם — די טרייסט וואס די מאמע זיינע האט מקריב געווען צו פארקירצן זיינע ליידן. אויף זיין קבר'ל איז געזעסן א משוגע געווארענע יידישע מאמע און איינגעשלעפערט אים:

„שלאף מיין זונעלע... מיין גוטע טויב, מיין שטילער פיש... מיין... מיין".

נישט ווילנדיק דערוועקט זיך א פארגלייך —

אין מגילת איכה, פסוק ב׳, ווערט אזוי געשילדערט ירושלים אין איר טרויער:

„בכו תבכה בלילה ודמעתה על לחיה...

„ווײנען טוט זי ווײנען בײנאכט / און איר טרער איז אויף איר באַק
זי האט נישט קײן טרײסטער פון אַלע אירע ליבהאָבער
אַלע אירע גוטע פרײנד האָבן איר פאַראַטן.״

אַזוי קרעפטיק און בולט ווי די דאָזיקע פיר שורות גיבן איבער אויף אײביק דעם גרױסן בראָך און אומגליק וואָס האָט געטראָפן, אַזוי קרעפטיק און בולט גיט אויך רבקה קוויאַטקאָווסקי איבער, אין געצײלטע שורות, דעם גרױסן בראָך און אומגליק וואָס האָט געטראָפן מיט אַ ײדישער מאַמען.

✶

די העלדן, טיפן און געשעענישן אין רבקה׳ס דערצײלונגען זײנען עכטע. זי האָט דאָס אַלײן אַדורכגעלעבט אין אַן אַטמאָספער וואָס די מענטשלעכע פאַנטאַזיע איז נישט געווען בכח אַזעלכעס צו צוטראַכטן. וועלכער שרײבער איז ביכולת צו דערצײלן וועגן דעם אַלץ אין אַ שטילן רואיקן טאָן? צו שטורמיש, צו דראַמאַטיש זײנען די געשעענישן, צו שטאַרק דער צער און ווײטיק, אַז אַ ברעג דער ים פון פּראָטעסט, צאָרן און בונט וואָס דאָס איבערלעבטע רופט אַרויס.

דער שרײבער וועלכער שילדערט די נאַצי־תּקופה, קאָן לײכט געשטרויכלט ווערן. אַנשטאָט שילדערן און איבערגעבן די שטימונג, קאָן ער זײער לײכט איבערגײן צו דער ראָל פון אַ מוכיח, אַ שטראָפער; פאַרפירט ווערן אין די לאַבירינטן פון שטראָף־רײד, קללה און וואָרנונג. אָן ספק איז אויך דאָס וויכטיק פאַר דער ליטעראַטור, אָבער אַ טײל שרײבער זײנען טאַקע אַוועק אויפן דאָזיקן וועג.

רבקה קוויאַטקאָווסקי איז אָבער געבליבן געטרײ איר אויפגאַבע צו דערצײלן און שילדערן. זי איז נישט פאַרכאַפּט געוואָרן פון אַ געפיל וואָס באַטויבט די חושים, פאַרבלענדט די אויגן און לענקט אָפּ די אויפמערקזאַמקײט פונעם עיקר. און ס׳איז כדאי צו ברענגען עטלעכע בײשפּילן פון איר שילדערונגס־קראַפט, פון דער בילדערישקײט אין איר שאַפן:

„איבער דער שטוב טראָגט זיך אַ ווינט, שלאָגט מיטן קאָפּ אין וואַנט, וואַלגערט זיך אויף דער ערד, גײט אויס פּאַר ווי אויף די פּוסטע צעוואָרפענע בעטן״ (גורל שוועסטער)

פון די קורצע שורה׳לעך באַקומט זיך אַ פולע שילדערונג פונעם אויס־געלײדיקטן געטאָ נאָך אַן אַקציע: דעם ווינט איז אומעטיק געוואָרן אָן די מענטשן, קלאָגט ער, וואַלגערט זיך אויף דער ערד, גײט אויס פּאַר ווײען.

אָדער:

...„מאַמע! מאַ... אָן אָפּגעריסן אימהדיק געשרײ און פאַרחלשטע פּיס הײבן אָן מיט אײלעניש לויפן, פאַלן, הײבן זיך און ווײטער לויפן. איצט אָטעמען זײ אָפּ... איבערגעקומען דעם וועג.״

און אט איז א צווייטע שילדערונג פונעם פארלאזענעם געטא — א פייזאזש פונעם 20־טן יארהונדערט אין פוילן בימי היטלער, ימח שמו וזכרו:

„מיט אויסגעזעצטע אויגן קוקן זיי אריין אין די פוסטע שטובן, זעען די צעווארפענע טעפּ און כלים אויף די דילן, די ארויסגעשליידערטע קישנס, די צעפראלטע שענק, וואס דאכט זיך שרייען מיט אויפגעריסענע מיילער צו דעם רואיקן מילכיקן הימל, צו דער תמעוואטער לייכטנדיקער זון.” (גורל שוועסטער)

רבקה קוויאטקאווסקי קען גוט די פסיכאלאגיע פון אירע העלדן, זייערע געדאנקען און שטימונגען. פארוויקלטע פסיכאלאגישע ראנגלענישן וויקלט זי פונאנדער לייכט און פארשטענדלעך. אט רעדט איינער פון אירע העלדן:

„נאך דער מלחמה פאר איך קיין אויסטראליע... דארט איז א זיכערער קאנטינענט, אנדערע מענטשן, אַן אַנדער קלימאט... איירָאפּע איז א וואולקאן, מען דארף אוועק פון דאנען, ווייט אין אַן אנדער וועלט! ער סאפּעט אָפּ, שווייגט א רגע און פארענדיקט א פאראומערטער — נאר קיין ווין מוז איך נאך א מאל צוריקקומען.

ער נעמט ארויס דעם שליסל פון זיין וואוינונג ברומענדיק: ווין, מיין ווין, כאטש איין מאל דיך נאך זען!

פון הינטער דעם בית־עולם מויער האט שטיל געוויינט דער ווינט” (אין רעגן).

האבן מיר דא א שילדערונג פון דער חרוב געווארענער וועלט פון די דייטשע און עסטרייכישע יאהודים, וואס ווערט נאך בולטער אויפן הינטערגרונט פון א בית־עולם און באגלייט פון א טרויער מעלאדיע אויסגעשפילט פונעם ווינט.

*

גרויס איז געווען די בענקשאפט צו דער פרייהייט, צו איבערלעבן דעם שונא: עס זאל בלייבן ווער צו דערציילן וואס דער נאצי־דייטש האט מיט אונדז געטאן. דער דאָזיקער ווילן איז געווען דער איינציקער כח וואס האט די פארפייניקטע יידישע פרויען איינגעהאלטן ביים לעבן. די דאזיקע בענקשאפט, וואס איז אויך געווען איר אייגענע בענקשאפט, ברענגט רבקה זייער שטארק ארויס אין איר שאפן.

די קאצעטלערינס — פארהונגערטע, אויסגעמאטערטע, מיט אפגעפרוירענע גלידער — חלומען און בענקען צו דערלעבן דעם טאג פון דער פרייהייט. ווען די פרייהייט קומט אָן און עס צעטראגט זיך דער רוף — פריי! איז שוין פאר דער גרעסטער מערהייט צו שפעט:

„זי האט ביידע הענט אויסגעצויגן, ווי זי וואלט געוואָלט עמיצן ארומנעמען, צוטוליען צו זיך. באלד אבער זיינען זיי שווער אנידערגעפאלן צוריק, פאמעלעך האבן זיך אירע אויגן פארשלאסן. מיט א ליכטיק, צעשטראלט פנים איז פרומע אויסגעגאנגען.”

א י י ג נ ס

מיט דעם אויך פארענדיקט רבקה איר ערשט בוך ווי א סימבאל פון אַן אונטערגעגאנגענער תקופה. ס׳איז לייכטער געווען צו שטארבן מיטן באוואוסטזיין, אז די פרייהייט איז געקומען, אז די דייטשע בעסטיע איז געפאלן, דאס מענטשלעכע האט געזיגט.

רבקה קוויאַטקאָווסקי־פנחסיק האט אירע גורל־שוועסטער נישט פארגעסן. אירע ביכער זיינען אַן אייביקער דענקמאל אויף זייערע אומבאקאנטע קברים.

„אז מען קאן נישט אריבער, מוז מען ארונטער" – זאגט א פאלקס־ווערטל. אז איך האב נישט קיין פינאנציעלע מיטלען ארויסצוגעבן מיין בוך וואס ליגט גרייט צום דרוק, גיב איך ארויס א קליינע זאמלונג מיט דער האפנונג, אויף אזא אופן, ארויסצוגעבן אלע מיינע שריפטן.

מ. ק.